

Росії», який виклав О. Субтельний. У ньому й розглядалися класичні й сучасні теорії імперіалізму і націоналізму, обговорювалися основні поняття і способи, якими науковці користуються для аналізу цих явищ. На підставі прикладів з історії Австро-Угорської, Османської та Російської імперій розповідалося про теоретичні і практичні протистояння між імперіалізмом та націоналізмом. Основна увага курсу зосереджувалася на висвітленні спроб Радянського Союзу оминати суперечності між імперіалізмом та націоналізмом. Уважно розглядалися підходи радянських теоретиків до цих двох явищ та їх зусилля виправдати радянський експансіонізм. Також порушувалися питання про те, якою мірою допомагають або перешкоджають сучасні теорії імперіалізму краще зрозуміти суть радянської системи; чи сучасні теорії націоналізму є придатними для аналізу історичного досвіду народів, насамперед українського, що перебували в складі СРСР? Отже, УВУ продовжував відмовлятися від викладання загальноприйнятих в українських університетах історичних курсів і надавав перевагу вивченню спеціальних питань, що стосувалися окремих актуальних періодів історії України.

¹⁹ Повна назва: Index Lectionum. Semestre Aestivum 1996/97. – Мюнхен, 1997. – (57+26+22 стор.).

²⁰ Аналіз курсів та їх змісту підтверджують висновок, що УВУ почав надавати перевагу спеціальним питанням, що стосувалися окремих актуальних періодів історії України.

²¹ Повна назва: Index Lectionum. Semestre Aestivum 1998/99. – Мюнхен, 1999. – (50+27+21 стор.).

²² Див. № 20.

²³ Повна назва: Индекс викладів. Зимовий семестр 2000/2001. Мюнхен, 2000 – 33 с. Зауважимо, що зникла латинська назва Index Lectionum. Текст програми друкувався паралельно двома мовами. З одного боку книжного розвороту – українською мовою, а з іншого – німецькою. Більшість лекцій з цього часу викладатиметься німецькою мовою.

²⁴ З цього року в програмі відсутні навчальні секції: «Історія», «Література», «Соціологія» тощо.

²⁵ Уперше вказується науковий ступінь та вчене звання викладача.

²⁶ Уперше зазначається період та час, протягом якого викладатиметься курс.

УДК [930.253:94-054.72](477+430.21)“1926/1931”

Дмитро Бурім

**ПЕРШИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ (1926–1931)
(за матеріалами Берлінської державної бібліотеки
Пруської культурної спадщини)¹**

У публікації висвітлено перший період діяльності Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931), у перекладі українською мовою подано німецькомовні документи, які зберігаються в Берлінській державній бібліотеці Пруської культурної спадщини.

Ключові слова: українська еміграція, Український науковий інститут у Берліні, зарубіжна україніка, Берлінська державна бібліотека Пруської культурної спадщини.

© Дмитро Бурім, 2011

В публикации освещен первый период деятельности Украинского научного института в Берлине (1926–1931), в переводе на украинский язык напечатаны немецкоязычные документы, которые хранятся в Берлинской государственной библиотеке Прусского культурного наследия.

Ключевые слова: украинская эмиграция, Украинский научный институт в Берлине, зарубежная украиника, Берлинская государственная библиотека Прусского культурного наследия.

In the publication the first period of the Ukrainian Research Institute's activity in Berlin (1926–1931) is analyzed. The Documents in German from the Berlin State Library of Prussian Cultural Heritage are given; their Ukrainian translation is done.

Key words: Ukrainian émigrés, the Ukrainian Research Institute in Berlin, the foreign Ukrainika, the Berlin State Library of Prussian Cultural Heritage.

Урочисте відкриття Українського наукового інституту в Берліні відбулося 10 листопада 1926 р. Відтоді він діяв майже 20 років до весни 1945 р. Його діяльність можна умовно поділити на два періоди – 1926–1931 рр. та 1932–1945 рр. Вони відрізнялися за характером діяльності та були персонально пов'язані з іменами двох директорів інституту: професора Дмитра Дорошенка (1926–1931) та професора Івана Мірчука (1932–1945).

20 березня 1932 р. розпочав роботу 2-й Український науковий з'їзд у Празі. На урочистому засіданні, присвяченому його відкриттю, з програмною промовою на тему «Організація української наукової праці на еміграції та її висліди за останнє десятиліття» виступив професор Д. Дорошенко². Частина доповіді було присвячено діяльності Українського наукового інституту в Берліні. Звернувши увагу присутніх на цілі й завдання інституту, задля яких його було створено – «науково-дослідницька праця в обсягу українознавства, ознайомлення чужоземних наукових кругів з розвитком із досягненнями української науки, а також підготовка нових наукових сил» – доповідач підвів підсумки діяльності установи за п'ять років (1926–1931). Д. Дорошенко, зокрема, зазначив, що за цей проміжок часу співробітники інституту прочитали понад 50 наукових доповідей німецькою мовою в аудиторіях Берлінського університету, провели систематичні курси і виклади українською мовою для українських студентів у Берліні; вони працювали в німецьких наукових журналах, енциклопедіях та словниках, вміщуючи в них розвідки, статті та замітки з української тематики. За цей період видано три томи «Abhandlungen» (Записок), два випуски «Mitteilungen» (Вістей) інституту, а також збірник «Духовне життя України в минулому й сучасному» («Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart»). Крім того, установа підтримувала стосунки з багатьма чужоземними науковими центрами, а її працівники брали активну участь у міжнародних наукових з'їздах і конференціях³. У 1926–1931 рр. професор Д. Дорошенко очолював інститут, тому доповідь підсумовувала роботу не тільки наукової установи, а й його діяльність як директора. На час роботи з'їзду Д. Дорошенко вже склав із себе директорські повноваження (це сталося

в грудні 1931 р.) і повернувся в Прагу, де продовжив наукову й викладацьку діяльність в Українському вільному університеті.

Розглянемо, що ж передувало цьому. У вересні 1924 р. Д. Дорошенко одержав від Українського товариства червонохресної допомоги і від Гетьмана Павла Скоропадського повідомлення про план заснування Українського наукового інституту в Берліні та запрошення на посаду директора (на той час учений жив у Празі і працював в Українському вільному університеті та в Українському високому педагогічному інституті імені М. Драгоманова). З цього часу він упродовж двох років брав діяльну участь у заходах з організації цієї наукової установи.

Наприкінці жовтня 1924 р. Д. Дорошенко склав проект Основних пунктів Статуту Українського наукового інституту. Перед установою ставилися такі завдання: «дати змогу українським науковим силам, які перебувають поза межами рідного краю, продовжувати наукову працю по своїй фаху, удосконалюватись у своїй науці й бути в курсі всесвітнього наукового руху; підготувати кадри нових наукових робітників, так потрібних для відновлення культурного життя на Україні; знайомити західноєвропейські наукові кола з розвитком науки українознавства; дати змогу українській студентській молоді, яка вчиться по німецьких високих школах, студіювати поряд загальних наук, також предмети з українознавства, впорядкаючи задля цього систематичні й епізодичні виклади з різних галузів українознавства»⁴.

Щодо структури установи, то спочатку планувалось створити науковий інститут із шести дослідних кафедр – при кожній по одному професору і асистенту: старій українській історії й історії західноукраїнських земель; історії східноукраїнських земель; історії українського права; економічного життя України; історії української мови й старого суспільства та нової української літератури. Згодом передбачалося відкрити ще кафедри української етнографії, історії української церкви, народного господарства та фінансів України, земельного питання на Україні, історії українського мистецтва і національної культури⁵. Отже, інститут задумувався як установа, науково-дослідна діяльність якої мала охопити головні галузі українознавства.

Водночас із вирішенням питання про структуру установи необхідно було віднайти фахівців, які б змогли очолити наукові кафедри. Питаннями підбору кадрів займався безпосередньо сам Д. Дорошенко: він розшукував необхідних людей, листувався з ними, проводив зустрічі й перемовини. Виявити висококваліфікованих фахівців в умовах еміграційного життя було дуже важко. «Людей, – за словами вченого, – доводилось стягувати кого з Польщі, кого з Чехії, кого з Совдепії, а кого й з Америки»⁶.

При запрошенні членів та співробітників в інститут Д. Дорошенко, за його власним висловом, враховував, передусім, «критерій науковості». Щоправда, треба відзначити, що він зазнавав тиску з боку Гетьмана П. Скоропадського та В. Липинського, які вимагали, щоб при підборі кандидатів чітко витримувався принцип «політичної благонадійності»⁷. Д. Дорошенко й сам був би не проти того, щоб колектив інституту був

«монолітом» та щоб до його складу належали «люди одних поглядів, однієї думки». Проте «надзвичайна бідність на людей» змушувала при виборі і запрошенні співробітників розширити межі, в яких спочатку планувалось зробити «набір». Із цього приводу Д. Дорошенко писав В. Липинському 21 березня 1926 р.: «ледве чи вдасться скласти персонал з людей виключно нашої віри... (йдеться про консервативно-монархічну ідеологію – Д. Б.) при заміщенні катедр треба керуватися вимогами, щоб кандидат був фаховою людиною»⁸.

2 липня 1926 р. на засіданні Кураторії⁹ було затверджено склад наукової колегії інституту. Тоді ж обрано чотирьох дійсних членів: професора Д. Дорошенка, доктора І. Мірчука, доктора В. Залозецького і В. Липинського. При цьому В. Липинський очолив кафедру української державності, Д. Дорошенко – внутрішнього життя України й культури, І. Мірчук – релігійних і філософських течій, В. Залозецький – матеріальної культури й мистецтва¹⁰.

Окрім дійсних членів, які постійно перебували в Берліні і читали лекційні курси, до складу інституту наприкінці 1926 р. як надзвичайні члени (які мали право виступати з епізодичними викладами в ньому, публікувати свої праці в інститутських виданнях) увійшли: академік І. Горбачовський (видатний хімік, член Української академії наук у Києві, професор Українського вільного університету в Празі), академік С. Смаль-Стоцький (відомий знавець української мови, член Української академії наук у Києві, професор Українського вільного університету в Празі, дійсний член НТШ), професор Д. Антонович (історик українського мистецтва, професор Українського вільного університету в Празі, директор Студії українського мистецтва в Празі), професор В. Щербаківський (відомий етнолог і археолог, професор Українського вільного університету в Празі, дійсний член НТШ), професор Л. Білецький (історик української літератури, ректор Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова в Празі, дійсний член НТШ), професор О. Колесса (історик української літератури, ректор Українського вільного університету в Празі), та ін.¹¹ До співробітництва було запрошено й німецьких учених. Отже, Д. Дорошенкові вдалося залучити до роботи в інституті висококваліфікованих фахівців.

Розпочинаючи роботу з організації інституту, Д. Дорошенко був проти того, щоб він був звичайним вищим навчальним закладом з професорами, студентами, постійними викладами тощо. Він відстоював точку зору, що ця установа має бути «Forschungsinstitut (з нім.: науково-дослідний інститут – Д. Б.), маленькою науковою лабораторією, маленькою академією наук», члени якої проводили б дослідження, читали доповіді, друкували результати своєї праці, займалися науковою популяризацією німецькою мовою¹². Це було обумовлено об'єктивними обставинами: українська еміграція в Німеччині (зокрема в Берліні) не була такою численною як, наприклад, у Празі й не могла забезпечити необхідної для нормального функціонування науково-освітньої установи кількості студентів.

Дійсні та надзвичайні члени Українського наукового інституту проводили наукові дослідження за своїм фахом, результати яких друкувалися в інститутських наукових періодичних виданнях: «Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin» («Вісті Українського наукового інституту в Берліні», вийшло два випуски у 1927 р. та 1928 р.) та «Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin» («Записки Українського наукового інституту в Берліні», вийшло три томи, у 1927 р., 1929 р. та 1931 р.). Паралельно з науково-дослідною працею дійсні члени інституту читали курси лекцій, вели семінарські заняття для українських студентів, які навчались у вищих навчальних закладах Берліна, а також виступали з лекціями на загальноукраїнські теми німецькою та українською мовами в аудиторіях Берлінського університету та перед представниками німецької громадськості. Крім цього, його співробітники активно співпрацювали з німецькими науковими часописами, які вивчали проблеми історії й культури Східної Європи та історії слов'янських народів, такими як: «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven», «Zeitschrift für slavische Philologie», «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte» та ін.; ними підготовлено статті з українки для німецькомовних енциклопедичних видань: Meyers-Lexikon, Brockhaus-Lexikon, Lexikon für Kirche und Theologie, Lexikon für Kunstgewerbe тощо.

Д. Дорошенко під час організації Українського наукового інституту та пізніше, коли вже був його директором, незмінно відстоював точку зору, що він має бути виключно науковою установою. Чітко відокремлюючи політику від науки, Дмитро Іванович був рішуче проти використання наукових та освітніх закладів у політичних цілях. Проте, майже з самого початку існування інституту між заступником голови Кураторії О. Скорописом-Йолтуховським і професором Д. Дорошенком, як директором, виявились розходження у поглядах на характер діяльності наукової установи. О. Скоропис-Йолтуховський був впевнений, що інститут повинен виконувати завдання «загального національно-агітаційного характеру»¹³, тоді як Д. Дорошенко вважав, що цей науковий заклад є установою аполітичною й має переслідувати виключно наукові цілі¹⁴.

Ці розбіжності у поглядах на завдання інституту значно перешкождали його роботі. Відомі випадки втручання Кураторії (передусім голови її української частини Олександра Скорописа-Йолтуховського) в різні сфери діяльності наукової установи: від суто організаційних до наукових питань. Один із слухачів інституту – Михайло Антонович – писав з Берліна (лист від 28 січня 1929 р.): «Маю враження, що останніми часами стараються помимо волі Дмитра Івановича впихнути політику в інститут. Дають реферати з політичними мотивами, а проф. Дорошенко дуже не хоче всякої політики»¹⁵.

Суперечності в цьому питанні згодом переросли у справжній конфлікт¹⁶. Розв'язка настала восени 1931 р., коли в результаті кризи інститут зазнав значних змін організаційного (його було підпорядковано Міністерству освіти Німеччини і він став державною установою), наукового (керівництво інституту – О. Скоропис-Йолтуховський та новий

директор І. Мірчук – віддали перевагу не суто науковій діяльності, а справі «актуалізації українського питання в культурному аспекті на терені Середньої та Західної Європи»¹⁷⁾ і персонального (у грудні 1931 р. Д. Дорошенко вимушено склав із себе повноваження директора інституту; залишив інститут ще один член Наукової колегії, дійсний член закладу доцент, доктор В. Залозецький; припинили свою науково-дослідницьку діяльність асистенти; вийшов зі складу Кураторії її німецький член, відомий славіст, директор Слов'янського інституту, професор Макс Фасмер, який вважав неможливим «покривати своїм іменем підприємство, в якому люди, що з наукою не мають нічого спільного, мають не менше впливу, як визначні вчені»¹⁸⁾ характеру.

Події 1930–1931 рр. в Українському науковому інституті в Берліні викликали жваве обговорення на сторінках українських періодичних видань. Редакція львівської щоденної газети «Діло» для з'ясування цієї справи спеціально надала місце на своїх сторінках, де безпосередні учасники подій, що представляли обидві сторони, висловлювали свої думки стосовно ситуації, яка склалася в інституті¹⁹⁾.

Подаємо позиції сторін у цьому конфлікті. О. Скоропис-Йолтуховський стверджував, що ніколи ніхто не створював Д. Дорошенку ніяких перешкод у розвитку наукової діяльності, що головною причиною кризи в інституті було скрутне матеріальне становище, через що, власне, Д. Дорошенко і В. Залозецький залишили інститут. Щодо діяльності інституту після 1931 р., то голова української частини Кураторії зазначав, що вона «не тільки не втратила в своїй науковості, але навпаки виявила в порівнянні з попередніми роками більшу активність у напрямку скріплення зв'язків з закордонними чинниками»²⁰⁾. Д. Дорошенко не погоджувався з тезою про невтручання Кураторії та особисто О. Скорописа-Йолтуховського в наукові справи. Він виступав проти політизації інституту, аргументовано доводячи, що зловживання політикою згубне для наукової установи. Діяльність наукової інституції, на його думку, мала передусім виявлятися не так у зміцненні міжнародних зв'язків, як у власній продуктивній науковій праці. Вплив фінансового питання на розгортання конфлікту професор Д. Дорошенко визнавав, але не вважав основним²¹⁾.

Отже, політизація інституту, організаційні зміни, фінансові труднощі, а також порушення особистого порозуміння призвели до того, що Д. Дорошенко був змушений залишити інститут. У грудні 1931 р. він склав із себе повноваження директора інституту та повернувся до Праги. Український науковий інститут у Берліні продовжував свою діяльність до 1945 р.²²⁾ Однак, це вже була інша наукова установа, ніж та, про яку мріяв і яку намагався створити Д. Дорошенко²³⁾.

У Берлінській державній бібліотеці Пруської культурної спадщини зберігається значна колекція матеріалів з україніки²⁴⁾, зокрема, з історії життя і діяльності української еміграції в Німеччині у ХХ ст., у тому числі документи і матеріали з історії Українського наукового інституту в Берліні (1926–1945). У публікації подаємо наші переклади українською мовою трьох німецькомовних звітів про діяльність Українського наукового

інституту у 1928 р., 1929 р. та 1930–1931 рр., складені його директором, професором Д. Дорошенком.

¹ Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz.

² 2-й Український науковий з'їзд у Празі. – Прага, 1934. – С. 22–31.

³ *Дорошенко Д. І.* Організація української наукової праці на еміграції та її вислідів за останнє десятиліття // 2-й Український науковий з'їзд у Празі. – Прага, 1934. – С. 28. Про діяльність Українського наукового інституту в Берліні у 1926–1931 роках детально див.: *Doroschenko D.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin // Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – 1927. – Heft 1. – S. 37–48; *Doroschenko D.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin (Die wissenschaftliche Tätigkeit des Institutes in den akademischen Jahren 1926/27 – 1927/28 // Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – 1928. – Heft 2. – S. 63–68; *Kumke, Carsten.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: Zwischen Politik und Wissenschaft // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1995. – Bd. 43. – Heft 2. – S. 218–253; *Voigt, Gerd.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin 1926–1945 // Zur Ukrainepolitik des deutschen Imperialismus. – Jena, 1969. – S. 118–156; *Golczewski, Frank.* Deutsche und Ukrainer. 1914–1939. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2010. – 1085 s.; *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 210–219; *Яриш В., Сулима М. та ін.* Українці в Берліні. 1918–1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду 5-го вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / ред. Верига В. – Торонто, 1996. – 256 с.; *Бурім Д. В.* Науково-організаційна, викладацька та дослідницька діяльність Д. І. Дорошенка в перший період існування Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931 рр.) // *Наук. записки: зб. пр. молодих вчених та аспірантів / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.* – К., 1997. – Т. 2. – С. 491–511; *Він же.* Два погляди на історію конфлікту 1930–1931 рр. в Українському науковому інституті в Берліні // *Наукові записки: збірник праць молодих учених та аспірантів / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.* – К., 1997. – Т. 2. – С. 474–490; *Він же.* Д. І. Дорошенко та український гетьманський рух в еміграції // *Наук. записки: зб. пр. молодих вчених та аспірантів / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.* – К., 1999. – Т. 3. – С. 445–462; *Він же.* До історії конфлікту 1930–1931 років в Українському науковому інституті в Берліні: листи Дмитра Дорошенка та Олександра Скорописа-Йолтуховського до голови НТШ у Львові Івана Раковського // *Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: наук. доп. Всеукр. конф. (19–20 листоп. 1996 р.): у 2 ч. / упоряд.: В. П. Ляхоцький, І. Б. Матяш.* – К., 1997. – Ч. 1. – С. 268–279 та ін.

⁴ В'ячеслав Липинський. Архів. Том 6. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського. – Філадельфія, 1973. – С. 408.

⁵ Там само. – С. 408–409.

⁶ Там само. – С. 110.

⁷ *Kumke, Carsten.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: Zwischen Politik und Wissenschaft // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1995. – Bd. 43. – Heft 2. – S. 234.

⁸ В'ячеслав Липинський. Архів. Том 6 ... – Філадельфія, 1973. – С. 209–210.

⁹ *Кураторія* була вищим адміністративно-розпорядчим органом Українського наукового інституту в Берліні й мала забезпечувати його нормальне існування та діяльність; вона також здійснювала усі зносини з урядом Німеччини й турбувалася

про матеріальне забезпечення інституту. До її першого складу належали: генерал В. Гренер (голова Кураторії), професор М. Фасмер, професор З. Келлер, професор М. Зерінг, професор Ф. Майнеке – вони склали її німецьку частину; професор Д. Дорошенко (директор Інституту), О. Скоропис-Йолтуховський (заступник голови Кураторії, голова її української частини), доктор І. Мірчук (представник від колегії професорів інституту), В. Коростовець.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3876, оп. 1, спр. 47, арк. 80.

¹¹ *Наріжний С.* Українська еміграція ... Ч. 1. – С. 211; В'ячеслав Липинський. Архів. Том 6 ... – Філадельфія, 1973. – С. 254; *Бурім Д. В.* Науково-організаційна, викладацька та дослідницька діяльність Д. І. Дорошенка в перший період існування Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931 рр.)... – С. 491–511.

¹² В'ячеслав Липинський. Архів. Том 6 ... – Філадельфія, 1973. – С. 233, 238.

¹³ 3 листів до редакції (Лист професора Д. Дорошенка. Прага, 3 серпня 1932 року) // Діло. – Львів, 1932. – 9 серпня.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 777, арк. 66.

¹⁵ Там само, ф. 3956, оп. 2, спр. 44, арк. 218.

¹⁶ Детально див.: ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 89, арк. 1–13; спр. 394, арк. 8–12; ф. 348, оп. 1, спр. 641, арк. 1–4; *Бурім Д. В.* Два погляди на історію конфлікту 1930–1931 рр. в Українському науковому інституті в Берліні... – С. 474–490.

¹⁷ *Мірчук І.* Український науковий інститут в Берліні // Сьогодні й минуле. – Мюнхен, 1949. – Ч. 1/2. – С. 88.

¹⁸ Що діється в Українському науковому інституті в Берліні (Лист до редакції професора М. Фасмера. Берлін, 28 липня 1932 року) // Діло. – Львів, 1932. – 4 серпня; 3 листів до редакції. Заява професора д-ра М. Фасмера (Берлін, 4 липня 1932 року) // Новий час. – Львів, 1932. – 13 липня.

¹⁹ Що діється в Українському науковому інституті в Берліні (Лист до редакції О. Скорописа-Йолтуховського) // Діло. – Львів, 1932. – 23 липня; Що діється в Українському науковому інституті в Берліні (Лист до редакції професора М. Фасмера. Берлін, 28 липня 1932 року) // Діло. – Львів, 1932. – 4 серпня; 3 листів до редакції (Лист професора Д. Дорошенка. Прага, 3 серпня 1932 року) // Діло. – Львів, 1932. – 9 серпня; 3 листів до редакції (Лист д-ра В. Залозецького. 21 серпня 1932 року) // Діло. – Львів, 1932. – 27 серпня.

²⁰ Що діється в Українському науковому інституті в Берліні (Лист до редакції О. Скорописа-Йолтуховського) // Діло. – Львів, 1932. – 23 липня.

²¹ 3 листів до редакції (Лист професора Д. Дорошенка. Прага, 3 серпня 1932 року) // Діло. – Львів, 1932. – 9 серпня.

²² Про діяльність Українського наукового інституту в Берліні у 1932–1945 роках див.: ЦДАВО України, ф. 4158 (Український науковий інститут в Берліні); Bundesarchiv, Lichterfelde. Bestand: NS 8 (стара класифікація: Bundesarchiv, Filiale Potsdam. – Signatur: 62 Di 1, NSDAP): NSDAP, Dienststelle Rosenberg, Amt Osten. Film – Nr. 1131/3845: Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin (1932–1944); Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz. – Signatur: 4^c Ab 5877 (стара класифікація: Signatur 1 A: 4° Aa 2157/98). – Jahresberichte des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin; *Kumke, Carsten.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin... – S. 218–253; *Voigt, Gerd.* Das ukrainische wissenschaftliche Institut in Berlin 1926–1945... – S. 118–156; *Golczewski, Frank.* Deutsche und Ukrainer. 1914–1939. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2010; *Наріжний С.* Українська еміграція ... – Ч. 1. – С. 210–219; *Мірчук І.* Український науковий інститут в Берліні // Сьогодні й минуле. – Мюнхен, 1949. – Ч. 1–2. – С. 87–90; *Яріш В., Сулима М. та ін.* Українці в Берліні. 1918–1945... – 256 с.; *Потульницький В. А.* Нариси з української політології (1819–1991). – К., 1994. – С. 58–65 та ін.

²³ У 1938 р. багато в чому подібна ситуація склалася в Українському науковому інституті у Варшаві. Директором інституту став професор А. Яковлів, професор О. Лотоцький залишив цю посаду «через хворобу», до складу наукової колегії, як дійсні члени, увійшли професор Б. Іваницький і доцент І. Кабачків. Зміна керівництва призвела до зміни характеру і напрямків діяльності наукового інституту й загальної атмосфери в ньому. В листі до Є. Вирового від 19 січня 1939 р. Д. Дорошенко писав про події в Українському науковому інституті у Варшаві: «... доля Олександра Гнатовича аналогічна до моєї як директора берлінського Інституту. Як там, так і тут «свої» люди хотіли, щоб інститут менше вдарявся б в науку, а більше служив політиці. Крім того, хотіли мати корито, з якого годувалось би більше людей, при тім не так уже сильно з наукою зв'язаних. Коли далі Інститут не буде виконувати своєї місії, як робив досі, то не його вина, а тих, що його довели до необхідності Інститут покинути». В листі від 6 липня 1939 року він знову писав в цій справі до Євгена Вирового: «З Інститутом буде те, що намагались зробити в Берліні Скоропис і К^о. Наука буде на другому плані. Керуватиме всім Роман Степанович (Роман Смаль-Стоцький – Д. Б.), а Андрій Іванович (Андрій Яковлів – Д. Б.), як чоловік новий, буде ходити в його на поворозці. Поки ще Інститут доживає те, що наготовано Олександром Гнатовичем... Про Інститут можна говорити, як про науковий, лиш в минулому» (ЦДАГО України, ф. 269. Музей визвольної боротьби України. – Колекція листів. Листи Дмитра Дорошенка до Євгена Вирового. Лист від 6-го липня 1939 року).

²⁴ Детально про україніку в Берлінській державній бібліотеці Пруської культурної спадщини див.: *Севта Т. М.* Україніка в Берлінській державній бібліотеці Пруської культурної спадщини та Федеральному архіві в Берліні // *Архіви України.* – 2007. – № 1–3. – С. 215–249; *Бурім Д. В., Кураєв О. О., Мицик Ю. А., Севта Т. М.* Україніка в архівах і бібліотеках Німеччини // *Студії з архів. справи та документознавства.* – К., 2007. – Т. 15. – С. 141–147; *Вони ж.* Архівна і бібліотечна україніка в Німеччині // *Українська архівна енциклопедія.* – К., 2008. – С. 109–114.

№ 1

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ У 1928 р.

1928 р., м. Берлін

Протягом минулого року Український науковий інститут відповідно до своєї програми намагався підтримувати та поглиблювати наукові дослідження. Як і в попередні роки професори та стипендіати першої категорії, які перебувають під їхнім керівництвом, активно проводили дослідницьку роботу за своєю спеціальністю згідно з затвердженим опікунською радою Інституту планом.

Наукова діяльність Інституту виявлялась як у читанні доповідей німецькою мовою в Університеті Фрідріха Вільгельма, так і лекційних курсів українською мовою в аудиторії Інституту.

Протягом календарного року 1928 відбулися такі доповіді німецькою мовою:

1. В. фон Залозецький: «Ранньовізантійська мозаїка та її зв'язок з пізньоантичним та давньохристиянським мистецтвом».

2. І. Мірчук: «Г. С. Сковорода, український філософ XVIII століття».
3. Б. Матюшенко: «Санітарно-гігієнічні умови та охорона здоров'я в радянській Україні».
4. З. Кузеля: «Україна в світлі цифр» I. Національна статистика.
5. В. Левінський: «Народ, нація і народність».
6. П. Савицький: «Степові культури на території сучасної України».
7. Д. Дорошенко: «Розвиток української історичної думки з кінця XVIII століття до сьогодні».
8. В. фон Залозецький: «Софійський собор у Константинополі та його місце в історії західноєвропейської архітектури».
9. З. Кузеля: «Україна в світлі чисел». II. «Культурні відносини та відносини між популяціями».
10. І. Мірчук: «Релігійні течії в Україні на рубежі XVI століття».
11. І. Мірчук: «Толстой та Сковорода».
12. В. фон Залозецький: «Барокова архітектура Східної Європи з особливим акцентом на Україні».

Крім цього, відбулися 12 доповідей українською мовою, прочитані ординарними членами Інституту, а саме професором Д. Дорошенком, професором І. Мірчуком та доцентом В. фон Залозецьким, та щотижневі двогодинні семінарські заняття для слухачів Інституту.

Найближчим часом, наприкінці зимового семестру та на початку літнього семестру поточного академічного року, будуть прочитані такі лекції німецькою мовою:

1. Д. Дорошенко:
 - а) Шевченко – великий український національний поет.
 - б) Німецьке право на Україні.
 - в) Роль України у Великій Північній війні 1701–1721.
2. І. Мірчук:
 - а) Лосевич – провісник позитивізму в Росії та Україні.
 - в) Філософські основи поезії Лесі Українки.
 - г) Месіанство у слов'ян.
3. В. фон Залозецький:
 - а) Будівлі перехідної готики в Україні.
 - б) Візантійська архітектура та її зв'язок із Східною Європою.
 - в) Холмське питання в світлі історії.
4. Д. Антонович: Головні етапи історії українського театру.
5. В. Коростовець: Питання національних меншин у Польщі.
6. П. Савицький: Пам'ятки української архітектури на Лівобережній Україні.
7. З. Кузеля: 100 років української етнографії.

Результати дослідницької роботи співробітників Інституту друкуються як у наукових записках Інституту, перший том яких вийшов 1928 року, а другий вже передано до друкарні, так і в німецьких спеціалізованих журналах: «Zeitschrift für slavische Philologie» в Лейпцигу, «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven» в Бреслау, «Zeitschrift für Soziologie und Völkerkunde», «Byzantinische Zeitschrift». Крім цього, окремі співробітники

Інституту співпрацюють з українськими та іншими слов'янськими інституціями, у виданнях яких друкуються їхні роботи. Найближчим часом має вийти нова німецька книга про Україну під назвою «Духовне життя України в минулому і сучасному», підготовлена співробітниками Українського наукового інституту на замовлення видавництва «Німці та закордон» (під редакцією професора, доктора Георга Шрайбера).

Паралельно з цією суто науковою діяльністю, (йдеться лише про науково-педагогічну діяльність), Інститут прагнув інформувати німецьку громадськість про нові течії та видання в сфері української науки та культури. Ці прагнення були обумовлені тими обставинами, що останнім часом українське питання загалом викликало жвавий інтерес не тільки в німецьких колах, а також й в суспільній думці інших націй. Постійно зростаюче значення Української радянської республіки в Радянському Союзі, національна політика щодо українців у Польщі, українське питання в Румунії і т. д. – це ті факти, які мимоволі викликають велику увагу не тільки з боку політичних чинників, а також з боку інших шарів суспільства. Відповідно до своєї програми Український науковий інститут поставив перед собою завдання інформувати німецьку громадськість про духовне, культурне та господарське життя на всіх українських етнографічних територіях. Усі, хто цікавиться, отримують цілком об'єктивні та фахові відповіді та довідки на поставлені питання.

Для досягнення мети щодо інформування Інститут щорічно видає Повідомлення німецькою мовою, які подають важливу інформацію, головним чином про наукові здобутки України. Справі інформування німецької громадськості слугувала також організована Інститутом у рамках виставки преси в Кельні експозиція Україніки німецькою мовою під назвою «Україна в світлі німецької преси та літератури». Ця невеличка виставка, яка викликала до себе значний інтерес з боку преси та громадськості, охоплювала майже всі німецькі публікації про Україну з XVII століття до сьогодення (найдавніша публікація була з 1649 року). З нагоди цієї виставки Інститут видав каталог, який є бібліографічним путівником німецької літератури про Україну, він користується великим попитом серед бібліотек і фахівців. Було надруковано інформаційні статті в журналі «*Minerva-Zeitschrift*»; один із співробітників Інституту редагує українську частину видання «*Minerva-Jahrbuch der gelehrten Welt*». Завдяки співробітникам Інституту у 5-ому виданні «Довідника з бібліографії» доктора Шнайдера приділяється увага Україні, а «Довідник з прикладного мистецтва», виданий видавництвом Васмут, доповнений розділом з історії східноєвропейського прикладного мистецтва.

Останнім часом Український науковий інститут приділив увагу новому доопрацюванню енциклопедичних словників. Задля цієї мети Інститут встановив контакти з Видавництвом Ульшштайн, Інститутом бібліографії в Лейпцигу (*Meuers-Lexikon*), з Брокгаузом, з Товариством імені Гьорреса та Видавництвом Васмут (*Lexikon der Baukunst*), Інститут взяв на себе зобов'язання подавати до редакцій цих енциклопедій необхідні матеріали про українську мову, історію, літературу, мистецтво тощо.

Наприкінці можна також згадати, що Інститут налагодив контакти з науковими інституціями з усіх областей України, а саме: з Академією наук у Києві, Українською книжковою палатою в Харкові, Інститутом Маркса – Леніна в Харкові, Всеукраїнською бібліотекою в Києві, Одеською центральною науковою бібліотекою, Інститутом народної освіти в Ніжині та іншими українськими науковими установами та редакціями. Крім того, Інститут перебуває в тісних наукових стосунках з Науковим товариством Шевченка у Львові та українськими науковими установами в Чехословаччині.

Позитивні відгуки на адресу Інституту як в місцевій німецькій, так і в українській пресі в Польщі, Румунії, Чехословачії, Франції та Америці найкраще вказують на те, що його діяльність, яка проводилась у визначених межах, правильно оцінена та схвалена, що дає співробітникам Інституту новий стимул до подальшої інтенсивної роботи у визначеному напрямку. Навіть офіційні представники панівної ідеології в радянській Україні звертають увагу на діяльність Інституту; професор Яворський у своєму звіті про Російський історичний тиждень влітку 1928 року в статті «Під прапором марксизму» схвально висловився про інтенсивну видавничу діяльність Інституту.

При Інституті відбувалися курси німецької мови для слухачів та стипендіатів.

Директор Інституту

*професор Д. Дорошенко (підпис)
м. р.**

Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz. Bestand: 1928. Signatur: 4“ Ab 5877. Die Tätigkeit des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. 1928–1928. Переклад українською мовою Д. Буріма.

№ 2

ЗВІТ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ ДО ЛИСТОПАДА 1929 року

Листопад 1929 р., м. Берлін

Цим академічним роком закінчує Інститут свою трирічну діяльність. З цієї причини дозволю собі подати короткий звіт про його трирічну наукову та науково-педагогічну діяльність.

До наукового корпусу Інституту на сьогодні належать 4 ординарних та 20 екстраординарних членів. За час з жовтня 1926 року до сьогоднішнього дня ординарними та екстраординарними членами було прочитано 31 публічна лекція німецькою мовою та 40 лекцій українською мовою.

Інститут видав два томи своїх Повідомлень та один том Записок (другий том зараз перебуває на редагуванні). Члени Інституту, а останнім часом і стипендіати I-ої категорії, публікували свої наукові дослідження

* м. р. – manu propria – з лат.: власноручно.

у таких німецьких наукових журналах: «Zeitschrift für slavische Philologie»; «Jahrbüchern für Geschichte und Kultur der Slaven»; «Byzantinischen Zeitschrift»; «Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie», «Zeitschrift für Kirchenkunst» та ін. У німецькому видавництві «Німці та зарубіжні країни» знаходиться об'ємна наукова праця «Духовне життя України в минулому і сучасному», яка містить наукові статті співробітників Інституту. Було видано німецькою мовою мою доповідь про національного поета Тараса Шевченка.

Український науковий Інститут брав участь у низці наукових конгресів. У цьому літньому семестрі Інститут або його співробітники отримали такі запрошення: 1) на Міжнародний конгрес у Лунді; 2) на Конгрес із слов'янської філології у Празі; 3) на З'їзд істориків у Барселоні; 4) на Конгрес слов'янських істориків мистецтва у Варшаві та 5) на З'їзд Українського товариства народної освіти у Львові.

Із матеріальних та інших міркувань Інститут має намір послати своїх представників лише до Праги та Лунда.

Співробітники Інституту подали матеріали про Україну наукового змісту для нової підготовки таких енциклопедій: Meiers Lexikon, Brockhaus Lexikon, Ullsteins Lexikon, Staatslexikon der Görresgesellschaft und Wasmuths Baulexikon.

З ініціативи Інституту відкрито спеціальний відділ Кельнської виставки преси і принагідно опубліковано бібліографічний путівник «Україніка в німецькій літературі».

Наукова діяльність Інституту тісно пов'язана не тільки з українськими науковими інституціями Львова та Праги, а також із Києва і Харкова. Українські наукові кола та українська громадськість у цілому вбачають в Українському інституті в Берліні важливий осередок, де плекають національні та культурні устремління, який відіграє надзвичайно важливу роль у загальноукраїнському національному розвитку, [про] що переконливо свідчить велика увага, з якою українська преса стежить за науковою діяльністю Інституту. Про це свідчить також прийом Українського наукового інституту до складу Українського академічного комітету при Міжнародній комісії інтелектуальної співпраці при Лізі Націй та звіт про діяльність Українського наукового інституту на щорічній конференції Комітету, який було надруковано в Бюлетені Українського академічного комітету.

У 1926–1929 академічних роках в Інституті було 29 стипендіатів I-ої категорії та 7 стипендіатів II-ої категорії.

11 стипендіатів II-ої категорії вже закінчили навчання у вищих навчальних закладах, а саме: 3 – медичний факультет, 2 – Академію історії мистецтв та 3 – Вищу технічну школу. Саме зараз закінчують своє навчання:

1. Крупницький успішно склав докторський іспит у професора Гьотча й Інститут планує надати йому стипендію I-ої категорії для подальшої спеціалізації в галузі історії.

2. Лісовський закінчив Берлінську академію мистецтв і був призначений на посаду доцента Вищої школи образотворчого мистецтва в Празі.

3. Стасів закінчив своє навчання в Університеті міста Гіссен й отримав місце асистента на кафедрі фізики Університету Франкфурта-на-Майні.

4. Шевчукевич після закінчення медичного факультету у Фрайбурзі практикує у Клініці Шаріте в Берліні.

5. Кузак закінчив Вищу технічну школу в Шарлоттенбурзі і практикує у компанії Сіменс і Хальське, з тим, щоб пізніше повернутися на батьківщину в якості представника цієї фірми.

Крім того, 4 стипендіати підійшли до дипломних іспитів і закінчать своє навчання наприкінці нинішнього року, а саме: 1 – філософський факультет Берлінського університету, 1 – Сільськогосподарську вищу школу в Берліні, 1 – філософський факультет Гіссенського університету та 1 – сільськогосподарський факультет в Геттінгені.

Продовжують своє навчання 2 стипендіати в Берлінському університеті та 4 – у Вищій технічній школі в Шарлоттенбурзі.

Із числа стипендіатів I-ої категорії для підготовки до габілітації в Українському університеті був запрошений до Праги доктор Чехович.

На рубежі 1928/29 років в Інституті було засновано Українське академічне товариство, яке уже організувало 16 доповідей та вступило в тісні контакти з німецькими студентськими організаціями.

Протягом усього [часу] І[нститут] працює в тісному контакті з українськими науковими інституціями в Польщі, Чехословаччині та частково в радянській Україні. Ми можемо з задоволенням констатувати, що скромна робота Інституту знайшла визнання з боку українських наукових кіл та що ми щойно отримали листа від ректора Українського університету в Празі і вище зазначеного Українського академічного комітету, який може слугувати прикладом ставлення українських кіл до Інституту.

Д. Дорошенко

Підтвердження справжності копії

Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz. Bestand: 1929. Signatur: 4“ Ab 5877. Bericht über die Tätigkeit des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin, 1929–1929. Переклад українською мовою Д. Буріма.

№ 3

ЗВІТ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО
ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ У ЛІТНЬОМУ СЕМЕСТРІ 1930 р.
ТА ЗИМОВОМУ СЕМЕСТРІ 1930/[19]31 рр.

17 лютого 1931 р., м. Берлін

Діяльність Українського наукового інституту протягом майже двох семестрів, що минули після проведення останнього засідання Кураторії, виявлялась, як і раніше, в організації публічних доповідей як німецькою, так і українською мовами, в проведенні систематичних курсів в Інституті та науково-дослідницькій роботі його членів та співробітників.

За період із початку травня 1930 року до середини лютого поточного року було прочитано такі доповіді німецькою мовою:

1. Професор Д. Дорошенко «Церква та революція в Україні».
2. Професор Д. Дорошенко «Назви “Русь”, “Росія” та “Україна” в їхньому історичному та сучасному значенні».
3. Професор І. Мірчук «Світогляд Лесі Українки».
4. Професор І. Мірчук «Метафізика та релігія в духовному житті слов'ян».
5. Доцент, доктор Залозецький «Нововідкриті фрески часів Палеологів у Любліні».
6. Доцент, доктор Залозецький «Вплив готичної архітектури у Східній Європі з акцентом на цегляну готику».
7. Доцент Університету в Гельсінкі, доктор Гуммерус прочитав гостьову лекцію на тему: «Товариства з виробництва кераміки в римській Галлії».

Українською мовою були прочитані такі доповіді:

1. Професор І. Мірчук «VII-ий Міжнародний конгрес філософів в Оксфорді».
2. Доцент, доктор Залозецький «Проблеми давньослов'янського мистецтва».
3. Доктор Володимирів «Проблема енергетики та електрифікації порогів на Дніпрі».
4. Доктор Володимирів «Економічний стан селян в радянській економіці України».
5. Доктор Крупницький «Московсько-козацький похід на Крим 1687 року та тогочасні повідомлення в німецькій пресі».
6. Доктор Крупницький «Карл XII та Петро I під Полтавою та на Пруті (історичні паралелі)».
7. Доктор Оляччин «Німецькі солдати в польсько-українській війні середини XVII століття».
8. Доктор Оляччин «Нові джерела до історії торгівлі між Україною та Кримом (1754–1758)».
9. Доктор Вергун «Брест-Литовська церковна унія 1596 року».
10. Доктор Кучабський «Польська дипломатія та “питання Східної Галичини” у 1917–1919 роках».

Крім того, відбулась доповідь російською мовою професора Багрова, члена Російського наукового інституту, на тему: «Історичний розвиток української картографії».

Професор, доктор Мірчук прочитав доповідь на VII-ому Конгресі філософів в Оксфорді «Метафізика та релігія в духовному житті слов'ян»; професор Дорошенко нещодавно виступив у Берлінському університеті на запрошення Ради з міжнародних досліджень із лекцією «Політика Польщі щодо національних меншин».

В Інституті читалися такі систематичні курси та проводилися заняття:

Професор Дорошенко «Огляд історії української літератури».

Професор, доктор Мірчук «Філософія слов'ян».

Доцент, доктор Залозецький, «Вправи з історії мистецтва Східної та Західної Європи з огляду на історію розвитку мистецтва в Україні».

Як і в попередні роки, члени та молоді співробітники Інституту співпрацювали в різних наукових часописах – українських, німецьких та інших: «Zeitschrift für slavische Philologie», «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte», «Jahrbücher für die Geschichte und die Kultur der Slaven», «Byzantinische Zeitschrift» та ін.

Члени Інституту подавали матеріали про Україну до різних енциклопедій: «Meyers- und Brockhaus-Lexikon», «Lexikon für Kirche und Theologie». «Lexikon für Kunstgewerbe» та ін.

Влітку 1930 року вийшла колективна праця членів Інституту «Духовне життя України в минулому та сучасному».

Загалом, Інститут намагався надавати довідки, матеріали та роз'яснення всім німецьким установам, які виявляли інтерес до України, її духовного життя, її культурних та економічних відносин та звертались із запитом в цих справах до Інституту.

У зимовому семестрі в Інституті було 5 стипендіатів I-ої категорії та 13 стипендіатів II-ої категорії. Стипендіат I-ої категорії доктор Гнатишак отримав посаду в Науковому товаристві Шевченка у Львові і виїхав туди. Було зроблено кроки в справі отримання посади на Волині для колишнього стипендіата I-ої категорії доктора Оляччина. Колишній стипендіат I-ої категорії доктор Стасів отримав посаду асистента в Університеті міста Гіссена. Колишній стипендіат II-ої категорії Бутович отримав посаду у Львові, а також візу, однак у зв'язку з останніми подіями в Галичині чинність в'їзної візи було тимчасово призупинено.

Інші стипендіати II-ої категорії перебувають перед закінченням навчання та дипломними іспитами: Шемет, Кузьменко, Лощенко, Кужім, Машків та Мілько.

Бібліотека Інституту нині налічує 1193 томи, 144 з яких нові надходження, причому кожний річний комплект періодичного видання враховано як одну позицію.

Директор Інституту

Д[митро] Д[орошенко]
власноручно

Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz. Bestand: 1930–1930/31. Signatur: 4“ Ab 5877. Tätigkeitsbericht des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. 1930–1931. Переклад українською мовою Д. Буріма.